

סקירת ספרים - 'דורש יש לה' מאת אסף ידידיה

דורש יש לה: חייו ומשנתו של הרב צבי הירש קלישר. אסף ידידיה, הספרייה הציונית, ירושלים תשפ"ד, 283 עמ'

ככל הנראה, תשבצאי שירצה לגרום לפותרי תשבצו לכתוב את שמו של הרב צבי הירש קלישר זצ"ל, יבחר בתואר הקצר והמוכר: 'ממבשרי הציונות'. האם יהודי בן העיירה טורון, שרצ"ה קלישר כיהן כאב בית הדין שלה במשך יובל שנים בהתנדבות,¹ היה מצליח לפתור את התשבץ? אם לשפוט לפי הספר שלפנינו, נראה שהתשובה היא שלילית. מתברר שישנו סיפור שלא סופר: מי היה הרב קלישר? מה אפיין אותו כמנהיג קהילה? מהם סימני הזיהוי למשנתו ההלכתית? מה היה יחסו לתמורות שחלו ביהדות גרמניה בתקופתו ולדמויות שנויות במחלוקת שפעלו בסביבתו ובעירו? האם ישנם קווי עומק נוספים המקשרים-מגשרים בינו ובין הציונות הדתית היום, מלבד ההשתדלות המעשית לבניין הארץ והמקדש?

לשאלות הללו מתייחס פרופ' אסף ידידיה, בספרו החדש 'דורש יש לה'. הספר מאגד תשעה מאמרים שפורסמו על ידו בעשור וחצי האחרונים, וכולם עוסקים ברב קלישר מזוויות שונות. אף שמדובר בפרסום חוזר, יש בקיבוץ המאמרים לפונדק אחד כדי ליצור תמונה שלמה שערכה גדול מסך חלקיה, כל שכן בתמונה זו שכוללת שני פרקים המתפרסמים לראשונה בעברית: השלישי והתשיעי. כבר אתמחי גברא בפרסומיו הקודמים, העוסקים בין היתר בתולדות האורתודוקסיה בגרמניה, גישות אורתודוקסיות למדעי היהדות, השואה, והרב קלישר עצמו. החיבור הנוכחי ממשיך ומשלים את עיסוקו המבורך בתחומים אלו, עיסוק שתורם גם למחקר האקדמי וגם לציבור הרחב בכלל, ולמי שרואים עצמם כממשיכיו של הרב קלישר בפרט.

הפרק הראשון עומד על מאפיינים עיקריים במשנתו ההלכתית של הרב צבי הירש קלישר. הפרק פותח בתיאור נקודות מבט מחקריות שונות לבחינת דרכו של פוסק

1 הרב קלישר אף נקבר בבית העלמין היהודי בטורון. בית העלמין נהרס על ידי עיריית טורון בשנת תשל"ד (ספרנו, עמ' 9). עובדה שלא מוזכרת בספרנו היא שאף שבית העלמין נהרס, קיים עד היום שלט שלכאורה מצביע על מיקום מדויק של קבר הרב קלישר, בסמוך לעץ שגובהו משתנה בין תמונות שונות המצויות ברשת, ונראה שהוא נכרת בשנים האחרונות (כמה תמונות של השלט מופיעות ברשת, ובכללן זו שבכתובת: katzr.net/1e5d3f).

מרכז-אירופאי במאה ה-19: חומרא מול קולא, מקוריות מול דבקות במסורת, זהות כלל-אשכנזית מול זהות קהילתית, ועוד. הפרק ממשיך ומתאר את זמנו ומקומו של הרב קלישר ואת קורות חייו. לאחר מכן מוצגות בקצרה עמדותיו בפולמוס על מצות מכונה שהתקיים בזמנו, ובפולמוסים אמוניים שונים שאפיינו את יהדות גרמניה בימי ראשית הרפורמה. שתי סוגיות שמוצגות בהרחבה יחסית הן היחס לנוכרים והיחס ליהודים שאינם שומרים מצוות. בהמשך, מוצגות בהרחבה התייחסויות שונות של הרב קלישר לכוחו של הציבור, תחת הכותרת 'דמוקרטיזציה של ההלכה'. לקראת סיום הפרק, נידונים כמה שימושים של הרב קלישר בפשוטו של מקרא בלב דיונים הלכתיים.²

הפרק השני סוקר את עמדת הרב קלישר בשאלת היחס הקהילתי ליהודי שבמפגיע נמנע מלמול. הפרק השלישי מרחיב בהצגת עמדת הרב קלישר בשאלה הכללית של היחס לגויים שהתעוררה בעקבות האמנציפציה.

בפרק הרביעי נבחן יחסו המורכב של הרב קלישר לבית המדרש לרבנים בברסלאו שבדרום-מערב פולין. מוסד זה ניצב במשך עשורים רבים בעמדת ביניים שבין היהדות האורתודוקסית לזו הרפורמית, ניהל מערכת יחסים מורכבת עם כל אחת משתי הקבוצות הללו, והפיק מתוכו בוגרים שחלקם פנו לשמש ברבנות אורתודוקסית וחלקם לרבנות רפורמית. בשונה מרוב הרבנים האורתודוקסיים בני זמנו, שפסלו את המוסד - הרב קלישר התייחס אליו, אל ראשיו ואל בוגריו, בהערכה זהירה, ואף כשהביע עליהם ביקורת עזה, היא לא הגיעה לכדי הבעת פסילה ושלילת לגיטימציה. עם סיום הפרק, דן המחבר בזיקה שבין שאלת היחס לבית המדרש לרבנים בברסלאו ובין גישתו הציונית של הרב קלישר, שכללה גם שיתופי פעולה עם יהודים שאינם שומרי מצוות - ומגיע למסקנה ברורה: בשתי הסוגיות מתבטאת גישתו הלאומית של הרב קלישר - היא שגישרה בינו ובין חניכי בית המדרש לרבנים, והיא שהניעה אותו להוביל את החזון הציוני, כאן וכאן מתוך הדגשת המשותף ולא המפריד.

הפרקים הבאים עוסקים במישרין בתפקידיו של הרב קלישר כ'מבשר ציונות': הפרק החמישי מוקדש לניסיונותיו של הרב קלישר לשדל יהודים עשירים בדורו להשקיע את הונם בגאולת אדמות הארץ; ניסיונות שהחלו בפניות אישיות לברון רוטשילד ולמשה מונטיפיורי, והסתיימו כעבור כמה עשורים בשיתוף פעולה עם חברת כ"ח בהקמת בית הספר החקלאי 'מקווה ישראל' בארץ ישראל, מוסד שהרב קלישר יועד לשמש בו

2 על שיטתו המקראית-הלכתית של הרב קלישר בנוגע למעמדו של גוי הנולד מנישואי תערובת והתנאים לגיורו, הערתי במאמרי: הקלה בתנאי הגיור של נכרי שאביו יהודי, תחומין לז' (תשע"ז) עמ' 335-336.

ברבנות. הפרק השישי בוחן בהרחבה התייחסויות של הרב קלישר לחזון המשיחיות מבית מדרשם של הגר"א ותלמידיו. הפרקים השביעי והשמיני מעמידים את הרב קלישר על רקע עמיתיו, רבני גרמניה מכאן ורבני חיבת ציון מכאן. הפרק התשיעי בוחן את שימושם של מבשרי הציונות בכלל והרב קלישר בפרט במלחמת האזרחים האמריקנית וביטול העבדות, כמודל וכקטליזטור לבשורה הציונית.

בסוף הספר נדפסו כמה מאמרים של הרב קלישר שפורסמו בחייו בעיתונות בשפה הגרמנית, ומתפרסמים כעת לראשונה בעברית. בין השיטין, מתוארים כתבי יד הלכתיים של הרב קלישר שעדיין לא ראו אור (עמ' 27 הערות 17-18): הערות 'צבי לצדיק' על שו"ע או"ח³ וכמה תשובות בהלכה (חלק קטן מהן נדפס בעמ' 110-111).

לטעמי, יש הגזמה מסוימת בכותרת הפרק הראשון: 'משנתו ההלכתית של הרב צבי הירש קלישר', שכן אין בו אלא עמידה על כמה מאפיינים, ולא תיאור ממצה של משנתו ההלכתית. כך גם בדיון על 'דמוקרטיזציה של ההלכה' - למרות הכותרת המרעישת, על פי רוב מדובר בפסיקות סטנדרטיות, אופייניות לדיני ממונות ודיינים שבהם יש חשיבות רבה למנהג הציבור; פסיקות שבהן אימץ הרב קלישר דעות הלכתיות נורמטיביות של פוסקים מרכזיים שקדמו לרב קלישר - ומספקני האם אימוץ זה אכן מלמד על מגמה כללית של דמוקרטיזציה.⁴

במסגרת העיסוק במשנתו ההלכתית של הרב קלישר, נראה שראוי להקדיש פרק לחיבור ההלכתי העיקרי שלו, 'מאזניים למשפט' על שו"ע חו"מ, שנכתב בהשקעה אדירה (כנראה גדולה בהרבה מזו של ספרו 'דרישת ציון') וכולל דיונים מעמיקים ופסיקות מגוונות בסוגיות רבות, ועיקר מה שניטל ממנו לדיונונו הוא בענייני

3 לפחות בחלק מרכי שו"ע או"ח, מהד' פריעדמאן (מכון ירושלים) מובאות הערות 'צבי לצדיק' בילקוט מפרשים מכתב יד (ראו כרך ח, ירושלים תשע"ד, עמ' תרטו: הערה לסי' תצז, בעניין מוקצה ביו"ט בוימן יונים ומצא אחרות; עמ' תריח: לסי' תקט, בעניין טלטול מוקצה לצורך אוכל נפש; עמ' תרכא: לסי' תרכו, בעניין קבורה ביו"ט שני).

4 אחת הדוגמאות לדמוקרטיזציה היא בחירתו של הרב קלישר (מאזניים למשפט סי' ז סע' ד והערה ו) להביא את הסבר התוס' (שבועות כט, ב ד"ה שבועת) לדבורה ששפטת את ישראל אף שאישה פסולה לעשות, בכך ש"אישה יכולה לדון כשהציבור מקבלת עליו כשופטת...". יש לציין שרוב מפרשי השולחן ערוך לא נדרשו כלל לדברי התוספות הללו, למעט כמה פוסקים שהובאו בפירושו 'פתחי תשובה' שהביאו רק את התירוץ הראשון (עמ' 55). ובכן, לשון התוס' המדוברת היא: "לפי שהיתה נביאה, היו מקבלים אותה עליהם". הסבר זה הובא גם הובא במפרשי השו"ע, אלא שהם הדגישו את הנבואה (לבוש ז, ה: 'על פי הדיבור ולכבוד השכינה ששרתה עליה שאני'; באר הגולה ז, י: 'על פי השכינה שאני'), ואילו הרב קלישר הדגיש את הקבלה ("משום שכינה קבלוה עליה", ועוד).

הדמוקרטיזציה. בהמשך לכך יצוין כי הספר דרישת ציון אינו מקבל בפרקנו משקל של ממש, חרף היותו מקור לא אכזב למשנה הלכתית ומטא-הלכתית. ואכן, לאחרונה יצא מעט הסופר המהיר של המחבר, פרופ' ידידיה, מאמר נוסף העוסק בהרחבה ב'מאזניים למשפט'⁵ - חלק מהמאמר חופף לפרק הראשון אך חלק גדול מוסיף עליו ודן בהיבטים נוספים של דרכו ההלכתית של הרב קלישר, ואף בקשר העמוק והפנימי שבין עמדותיו ודרכו וההלכתית ובין משנתו החברתית-פוליטית מבשרת-הציונות.

נמצאנו למדים שהרב קלישר לא רק היה ממבשרי הציונות, הוא גם היה איש הלכה ומנהיג ציבור, שניווט את דרכו בין ישן לחדש, בין הלכה להכלה, בין מסורת לקדמה, ובמונחי זמננו: בין יהדות לישראליות.